

ЕКОНОМИЈА И МОРАЛ

ПЕТЕР ЕРДЕ (PÉTER ERDŐ)*

СТРУКТУРА СТУДИЈЕ

- 1.- Из којег аспекта се Црква бави економијом?
- 2.- Економија као наука у светлу друштвеног учења Цркве
- 3.- Економија као делатност у друштвеном учењу Цркве
- 4.- Економски системи у светлу друштвеног учења Цркве

Кључне речи: економија, морал, наука, друштвено учење католичке Цркве, економски системи.

*

Посебна част и задовољство ми је да говорим пред заједницом Универзитета на тему односа између економије и морала из перспективе католичке вере.

1. Из којег аспекта се Црква бави економијом?

У дугој историји хришћанства и теологије, као и на нивоу црквене дисциплине и у животу верских заједница често су се појављивала питања која се данас сматрају економским. Често су се враћала и изузетно су значаја о чему се много расправљало су на пример питања камате и забране узимања камате. Међутим узалудна би била потрага за детаљном економском теоријом у унутрашњој историји Цркве. Сам Исус није учио метод економског успеха а ни Црква га није сматрала својим задатком да се бави економском науком у том смислу. Ови проблеми су увек настали из *моралног* контекста. Питање је увек било када су људски поступци у складу са вољом Бога творцем и искупитељом. Данас се већина теолога бави са проблемима економије у контексту Црквене друштвене науке. Ово учење припада области моралног богословља - у погледу на његов комплексни предмет – чији је самосталан део постао у данашње време.

Ради лакшег разумевања презентације црквеног схватања економије уобичајено је разликовање три врсте значења економије "економије као науке, која испитује понашања која теже за богатством и која се интегришу у систем, економију као *делатност* неких предиката (појединаца, предузећа, организација и владе) и економију као економски *систем* то јест институције и правила у којима се одвија делатност субјеката."¹ Горе наведене интерпретације економије означавају једно са другим

---

* О аутору: Петар Ерде (Будимпешта, 1952) католички свештеник, теолог и канонски правник, професор, дописни члан Мађарске научне академије (2007). Докторирао је на Папском латеранском универзитету из канонског права. Хабилитирао је у 1983. године на Римокатоличкој академији за теологију у Будимпешти. 1995-96 је научни сарадник у Берклију на Универзитету у Калифорнији. Између 1998 и 2003 године је ректор Католичког универзитета "Пазмањ Петер". Научна специјализација му је канонско право и историја средњовековног канонског права и историја цркве. Члан је одбора у *Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo* (Рим), у *Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law* (Минхен) и у *Associatio Winfried Schulz* (Berlin). Од 2005. године је председник Мађарске Католичке Епископске Конференције и Савета Европске Епископске Конференције (2005, поново изабран 2011. г.). Он је 82. архиепископ Естергома (2002), и кардинал (2003). Од 2001. године члан је Европске академије наука и уметности (Салцбург).

¹ Duchini, Francesca: *Economia in Dizionario di Dottrina Sociale della Chiesa. Scienze sociali e Magistero*, a cura del Centro di ricerche per lo studio della dottrina sociale della Chiesa, Milano 2004, стр. 280.

органску повезаност али из аспекта истраге је ипак обичај да се они разликују. Друга и трећа поменута значења су везана уз чињенице а не толико уз теорије. Баш због тога друштвено учење Цркве првенствено реагује на ове ствари.

За егзистенцију економија је предуслов чињеница да се људски живот одвија у друштвеним формацијама и у групама. Проблем економске делатности се најчешће јавља у јавном мњењу када дође до разлике у схватању везано за стварање и поделе добра и услуга или за организовање заједничке делатности, односно када институције везане за ову делатност скрене пажњу на себе.

2. Економија као наука у светлу друштвеног учења Цркве

До средине 19. века у друштвеном учењу Цркве је била приметљива једна врста неповерљивости према целини економије. Размишљање у економији се чинило уништивом опасном и погрешном². Овако су хришћански мислиоци осетили на то опредељеност да друштвено-економску стварност и његову делатност ставе перспективу драдње праведног друштва.³ XVIII Папа Лео је у енциклици *Rerum Novarum* међутим дефинисао указивања (тачке 44. и 45.), који су охрабривала научну размену мишљења на друштвеним и економском пољу, и то са прихватањем аутономије стручних наука⁴. Економисти католичке вероисповести су прилично рано сматрали да стручна наука обухвата идеолошке претпоставке којима је по њиховом мишљењу потребно мало критике. Они су пре свега оцењивали превише индивидуалистичко схватање људи као материјалистички приступ друштва, у коме идентификација добра се првенствено врши из хедонистичке перспективе. Они су такође истакли да струка не нађе алате за своју филозофску полазну тачку у свету економске науке, посебно на корекцију горе наведене једностраности.⁵ Хришћанска рефлексја је између два светска рата - са признањем достигнућа економске науке - покушала да осветли целу сврху економске делатности. Као што је XI Папа Пије у енциклици *Quadragesimo anno* (43. тачка) истакао да људска слобода функционише и у економији, да човек донесе одлуке која морају да буду усмерена на Божју сврху. Они на крају требају да служе опште добро тумачену кроз комплетну човекову слику.⁶

Други ватикански сабор је у *Gaudium et Spes* одредби (36. тачка) истакао да поштено научно истраживање никада неће бити у стварном сукобу са вером, јер реалност овог света и верска реалност обоје поречу од Бога. Тако створене ствари и само друштво имају сопствене законе. Ове законе човек мора да открије и користи на један уредан начин у складу са Божјом вољом (упор. на истом месту). И ту стижемо до основног утврђивања односа економије и етике, наиме до схватања да човек који је активан у економском свету спроводи праве људске делатности, односно да је свестан и слободан. Није само мртви завртањ у математичкој машини која делује по некој апстрактној логици и која послује независно од људи. Већ му је прилика и задатак да одговорно бира своје циљеве и алате којима ће те циљеве постићи. Дакле као у политици тако и у економији је супротно свему судећи истина да је човек одговоран за своје поступке, да се дејство морала односи и на ове области живота. Дакле политика није подложна логици власти невезану за човека, као што економија није подложна операцији привидно математичким правилностима апстрахираним од човека и од људског живота. Ако се то ипак негде догоди пре или касније ће се одвијати отуђење класичног смисла што може довести до друштвене катаклизме. Друштвено учење Цркве скреће пажњу на чињеницу да ако тржиште занемари друштвену корисност и циљ му је само профит "омогућава настање нехуманог и отуђеног уређења" (Зборник друштвеног учења Цркве, 348. тачка).

3. Економија као делатност у друштвеном учењу Цркве

Када истражујемо однос економије и морала онда често мислимо на економску делатност, коју не сматрамо као пуку друштвену делатност коме човек може морално различито односити као рецимо уз материјална добра, већ их сматрамо као свеукупност људских делатности. Мада економску делатност често сматрамо као самозакониту реалност која је независна од појединих одлука људи, у стварности се састоји од свесних и слободних људских делатности. Због тога има места и за питање одговорности у вези економске делатности, због тога се економија не може схватити као

² упор. на истом месту

³ Исто

⁴ Исто

⁵ Исто

⁶ Исто

самозаконита техника поред чега морализација може звучити сентиментално или бизарно. Економија је предмет моралне осуде под условом да се он састоји од људских деловања, то јест у сваком случају.

Quadragesimo anno наглашава да економска делатност није највише добро или једини циљ већ подређено средство које добије смисао и спасоносну вредност у Божјем плану (43. тачка). Дакле економска делатност се наставља са својим сопственим законима и методама, али у оквиру моралног реда на такав начин да испуни план који је Бог створио човеку (*Gaudium et Spes*, 64.). Као толико често и у овом случају су централна питања човекова слика, појам и реалност човека. Док не нађемо одговор на питање ко је човек до тада процењивање шта је добро човеку (или шта се подразумева под побољшањем животне околине) се може вршити само на случајан и фрагментаран начин. Дакле док сам човек ради због сопственог и породичног уздрживања, он треба да се труди да његова делатност служи и друштвену корист. Тако доприноси одвијању Божјег плана у историји (на истом месту, 34.). У позадини племенитог идеала најављеног према Другом ватиканском сабору леже јасни теолошки разлози. Ипак им даје специфичну боју интерконекција шездесетих година. Јавно расположење које је оптимистички веровао у напредовању и када су мислили да ће развој науке и технологије у свету за свакога донети највећу могућу срећу. Илузија неограниченог напредовања и имплицитна идентификација развоја и квантитативног раста је међутим убрзо довела до отрежњења. Човек све више и више опазаје могућност истрошења сировине и енергије и проблем загађивања околине. Истовремено се јавља признање у јавном мњењу да свесна људска делатност дотаче такве природне системе и делатности које само делимично познајемо. Поново можемо осетити страх шегрта чаробњака ко може ослободити силе које касније не може контролисати. Искуство комплексности је у многима збунила осећај одговорности. Из гледишта моралне рефлексије се многи определе поред агностичног положаја везане за природне науке а не вере. Они тврде да све односе у свету не можемо и онако савршено упознати, сва научна открића доносе нова питања. Због тога не видимо стварни и целокупан утицај наших акција. Дакле не можемо за њих у потпуности бити одговорни. Уз овај узнемирујући осећај често придлази и искуство беспомоћности. Не само у виду спровођења виших људских ствари већ на пример и у погледу загађења околине када се често јасно и уз велику сагласност указују проблеми. Често се утврђује и начин решења или лечења. Ипак се често дешава да економска делатност није у сагласности са препознатим неизбежностима (потрепштина) и да логика стецања профита у одређеном временском периоду спречава избегавања тих претња. Као да је човечанство у некој врсти вихора.

Ова врста поразног искуства нарочито на утицај криза понекад превазилази јавно мњење везано за економску делатност. Просечна особа осећа функционисању привреде толико комплексној - у великом делу због глобализације - да се навикне на размишљање које одбија одговорност и које је краткорочно.

Друштвено учење Цркве има у виду корист појединца и целог човечанства. Због тога говори о људском достојанству, нарочито у контексту рада, као што је II Папа Јован Павле у својој енциклици *Laborem exercens* (15. тачка) то рекао. Наглашава да људски рад није усмерена само на економију већ доприноси личним вредностима. Слично томе у економији није довољно повећање профита или контрола над производима и труд за да проширењем власти него се треба поштовати и човеково достојанство. То међутим опет тражи потпунију слику човека. Данас је постало уобичајено говорити о човековом достојанству на безболан, чист начин. Реч међутим првобитно има библијску смисао. Заснива се на тврдњи да је Бог створио човека по свом обличју. Људског ум, слобода и занимање за цео живот су испољавања човековог достојанства. У том смислу се једнострано повећање економских притиска тешко оправдава морално. Слично томе се не може оправдати манипулација људског ума која заобилази и искључује слободно расуђивање због економских или политичких циљева. Агресивна реклама се на пример понекад јавља као централни вид културе и она утиче не само на политичко и идеолошко већ и на потрошачево понашање. Ова и слична искуства доприносе осећању беспомоћности што опет значи саморазрешивање од моралних последица. У том контексту је католичка теологија већ пре деценија поставила питање категорије *структуралног греха*. По томе се структуре које су уграђене у функцију друштва и противе моралу или на други начин спречавају да она дође до изражаја појме такозвану структуралну грех која притиска појединца и друштво. Као решење ове ситуације су неке теолошке студије предложиле револуционарну теологију по којој је насилна трансформација односа, то јест револуција може бити синоним преобраћаја на друштвеном нивоу. Званична друштвено учење цркве међутим ово није прихватило не само због неизвесних политичких последица већ пре свега због греха који се буквално односи за појединачну личну људску делатност а не на неку колективну реалност. Истовремено нема сумње да озбиљно утиче на

функционисање заједнице. Због тога је друштвено учење Цркве издао сажет у 2004. години који детаљно прича о "структурама греха" (119, 193, 232, 446, 566). О драми греха овај документ каже: "Мистерија греха изазива две врсте ране: један се појави у самом грешнику а други у односу са његовим ближњем. Због тога можемо говорити о личном и друштвеном греху: из неког аспекта је сваки грех личан, из једног другог је сваки грех друштвен због тога што има и друштвене последице" (117). Помињање ближњег у овом контексту скреће пажњу на један особан данашњи проблем. Човек нашег доба можда делимично због нових облика комуникације и виртуелне стварности али и као резултат тога се све више индивидуализује. Све се више повећала се анонимна коегзистенције индивидуалца. Свакодневни живот човека се све мање одвија у заједници. Стога неки аутори кажу да је ближњи нестао са места поред савременог човека. Тешко се открије кога и како да волимо људе око себе, коме је шта потребно и шта им је од користи. Много је лакше послати новац на рачун исписан на екрану или са накнадом телефонског позива помоћи одређеном циљу.

Зборник друштвеног учења Цркве посебно упућује на економске аспекте структуре греха: "понашања и радње супротна Божјом вољом и људском коришћу као структуре које оне генеришу данас имају углавном две врсте: „Један у чијем случају је профит једини циљ, други је жеља за моћи који покушава да наметне своју вољу другима и то (...) на сваку цену” (119. тачка, упор. П Јован Павле, *Sollicitudo rei socialis*, 37. тачка).

Поред свега тога видимо да није само економска делатност која прати једну сопствену стручну логику суочена са потребом за етичком проценом која поштује више потребе човека, али и економску рационалност у служби људских нагона (нпр. посесивност, похлепа за влашћу) и од стварности осталих делова изолирајуће људско понашање са другим људским приступом који самом човеку и стварности даљи приступ има у виду. Разноликост ових два приступа се покаже и током избора циља и средстава економске активности.

4. Економски системи у светлу друштвеног учења Цркве

Остварењу примарних циљева људског делања може да помогне такав простор кретања чије практичне оквири одређују поједини економски системи. То је критеријум по коме друштвено учење Цркве квалификује ове системе. XI Папа Пије у *Quadragesimo anno*-у говори о обнови хришћанског друштва у духу јеванђеља (149. тачка).⁷ Дакле до средине XX века су првенствено у раду принципа који регулишу економски живот видели осигурање потврђивања моралних услова. XII Папа Пије је ипак са принципом слободе нагласио да Црква не одбацује категорично одређене облике владе, под условом да су оне погодне да служе добробит наших грађана и да појединцу пруже поштовање и шансу за живот које његово достојанство пожели.⁸ XXIII Папа Јован је у *Mater et magistra* (39. тачка) назвао економски свет креацији која потиче из појединачне грађанске иницијативе или из иницијативе његових удружења. Ни у овом оптимистичном приступу није дошло до заборављања да спасоносе и ослобођење неће доћи у овом свету већ у будућом (*Gaudium et Spes*, 40-45.). XX Папа Јован Павле наставља са овим мислима. Према његовим мишљењу Црква не фаворизује један или други економски модел, под условом да они поштују човеково достојанство и обезбеде потребну шансу да човек испуни своју мисију на овом свету (*Sollicitudo rei socialis*, 41, упор. *Centesimus annus*, 43). Друштвено учење Цркве дакле не жели изоставити резултате економских и друштвених наука. Она међутим формира своју пресуду и назива људе треба да тражи прилику за унапређење општег добра пошто се ефикасни привредни системи стварају под различитим историјским околностима али не аутоматски него као резултат деловања добрих и поштених људи, који проблеме испитују социјалном, економском и културном повезаношћу и тако их исто и решавају (уп. *Centesimus annus*, 43). Овај налаз у данашњим околностима и глобалној међузависности такође наглашава узимање у обзир пун ефекат система.

Овде се враћамо на проблем сложености. Тачно је да брз развој информатике омогућава брзо управљање толике количине података што раније није био ни сан човечанства, одговори који систем даје ипак зависе од наших питања. Дакле ми људи морамо да се боримо изнова да се у систем повезаности јаве тачке које се односе на људско достојанство, слободу и опште добро у целом и племенитом смислу. Уградња ових питања и одговора у економске одлуке па чак и у систем економских структура изгледа као задатак на чијем решавању зависи морални квалитет економске функције и на крају крајева могућност живота - или чак и живот - на земљи достојног човека. Зато

⁷ упор. на истом месту 283. стр.

⁸ Исто

наглашава Афрички синод из 2009. године да је најбоља глобализација глобализација солидарности.⁹ Озбиљност изазова повећава утицај информатичке револуције на морални ум и људско деловање. Нема сумње да се са Интернетом није само појавио нови алат за масовну медију или за упознавање, већ нови слој и ниво реалности. Ако је Арнолд Гехлен написао да је људски глас (прича) утицао на развој појамског мишљења и тако је допринео нашем сналажењу у маси утисака тако што је олакшао апстрахирање реализован у појмовима, онда се и данас насртавају контури сличне промене. У погледу специфичног постојања појмова након идеје грчких филозофа је у средњовековној филозофији Свети Томе Аквински тако рећи ослободио Аристотелово наслеђе својим умереним реализмом. Појмови према њему нису само имена већ имају специфичну реалност. Ова посебна врста стварности појмова и његово систематично лечење је дао велики подстицај развоју модерне науке. Ако свет појма обухвата сопствену реалност онда нова виртуелна стварност која се јавља на Интернету са својом олакшавајућом функцијом у суштини се исто јавља као сопствена реалност. Типа попуштањем затезања функција је такође јединствен осећај стварности дешава. Ако је раније етичко размишљање имао закључке о вредности неких људских поступака које је градио из логике базиране на формули појма - пресуде - закључка, онда свет нове врсте информатичког олакшања обухвата могућност симболичне рефлексije на вишем нивоу стварности. А администратор је сам човек. Ми морамо тражити могућност правог пута за људску целовитост и на крају крајева за Божју вољу у све сложенијим реалностима и њиховим детаљима.

То је велики проблем чије коначно решење вероватно не постоји. Потребан је стални, предан и одлучан напор са стране свих актора у привреди, свих друштвених фактора и на крају свих морално свесних људи.

Превела Дина Малишевић

*

© DKE 2013

<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

Пажња! *Поштовани истраживачи!* Уколико користите, односно цитирате део текста, молимо вас да у том случају пошаљите е-маил главном уреднику на следећу адресу: dke@southeast-europe.org.

Чланак молимо цитирати на следећи начин:

Петер Ерде (Péter Erdő): Економија и морал. (*Превела Дина Малишевић*) *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 4. No. 1. (Пролеће 2013) 5 стр.

Захваљујемо се Вашем труду и сарадњи. *Главни уредник*

---

⁹ Sinodo dei vescovi (II. Assemblea speciale per l’Africa), *Elenco finale delle proposizioni*, Roma, 24. ottobre 2009, prop. 31.; ed. *Enchiridion Vaticanum* 26, Bologna 2012, nr. 1146